

ATATÜRK VE ÜNİVERSİTE

SÜLEYMAN SAĞLAM*

1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti kendisine temel hedef olarak bir an önce çağdaş medeniyetin bir üyesi olmayı hedeflemiştir. Bu yolda gerekli her adımı atmaya daha savaş yıllarında başlamış olması da onun bu hedefe ulaşma arzusunun bir belirtisidir. Siyasî, ekonomik, kültürel ve rasyonel düşüncenin kaynağı da yüksek öğretimden geçmektedir. Bu gerçeğin bilincinde olan Atatürk, Onuncu Yıl Nutku'nda; "*Türk Milletinin yürümekte olduğu terakki ve medeniyet yolunda elinde ve kafasında tuttuğu meş'ale müsbet ilimdir*"¹ derken, çağdaşlığa ulaşmada genç Cumhuriyet'in bilimi rehber alması gerektiğini belirtmekteydi. İşte bu noktadan hareketle Atatürk bilimsel çalışmalar ve bilimsel çalışma yapılan mekanlara yani üniversitelere büyük önem vermiş ve bu alanda önemli girişimlerde bulunmuştur. Bu makalenin ana odağını da Atatürk'ün üniversiteye yönelik görüşleri, üniversite üzerine neler tasarladığı oluşturmaktadır. Bu ise doğrudan Türk modernleşmesi diye adlandırılabilir tarih süreci içinde eğitim olgusunun fonksiyonunun tespiti ile bağlantılıdır. Şüphesiz bağlantı çizgisinin belirlenmesinde de modernleşme sürecinin eğitim cephesine zaman-mekan boyutuyla olduğu kadar süreklilik açısından da yaklaşmak gerekmektedir. Zira Cumhuriyet'in ilanını ve Atatürk inkılaplarını önceleyen zaman dilimlerinde Osmanlı devletinde II. Selim ile başlayıp, Tanzimat'ın ilanı, I ve II. Meşrutiyetlerle devam eden uzun bir yenileşme süreci yaşanmıştır. Bu süreç içerisinde her dönem bir sonraki döneme etki etmiştir ve dönemler arasında sürekli bir etkileşim olmuştur. Bu noktada modernleşme hareketleri bünyesinde Osmanlı devleti, askerî gerilemesine paralel olarak askerî reformlara ağırlık vermiştir. Yeni açılan askerî okulları sivil meslek okulları takip etmiştir. Diğer taraftan ilk öğretimin de sıbyan ve rüştiye mektepleri ile başlatıldığı gözden kaçırılmamalıdır. Eğitim alanındaki yenilikler başta olmak üzere Osmanlı toplumunun kurumsal olarak dönüşümünü hedefleyen diğer pek çok yeniliklerle birlikte Batı zihniyetinin temsil edildiği ve bu zihniyet etrafında ifa-

* Prof.Dr., Hacettepe Üniversitesi Rektörü.

¹ *Atatürk'ün Onuncu Yıl Nutku*, 29 Ekim 1933.

desini bulan yapılanma ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan Cumhuriyet öncesi dönemin tasviri yapılırken, daima "eski" ile "yeni", mevcut olan kurumun işlevselliği ile ithal edilen kurumun işlevsellik değeri arasında varolan bir ikileme dikkat çekmekte fayda vardır. Atatürk işte bu ikilemi radikal anlamda tasfiyeyi gerçekleştirmek amacını taşımıştır. Cumhuriyet döneminde tasarladığı inkılâpların başında gelen "maarif" in yeniden düzenlenmesine teşebbüs etmiştir.

Bu yönde yapılan ilk hareket, 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen *Tevhid-i Tedrisat Kanunu*'yla, öncelikle medrese ve medreselerin idarî ve malî işlerinden sorumlu Şer'îye ve Evkaf Nezareti'nin kaldırılması olmuştur. Bütün okulların idaresi Millî Eğitim Bakanlığı'na devredilerek eğitim ve öğretim birleştirilmiştir. Ancak bu kanunun kabulünden önce medreselerin tasfiyesi üzerine Meclis'te ciddi tartışmalar olduğu bilinmektedir. Bu tartışmalar aslında gerçekleştirilecek reformların kökten mi yoksa tedrici bir yol izlenerek mi yapılacağı üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Yusuf Akçura gibi siyaset ve fikir adamları, medreselerin kapatılmamasını savunmaktaydılar. Medreselerin isimlerini "Hakimiyet-i Milliye" olarak değiştirerek, yeniden düzenleyip "devrimi" yayacak din adamları yetiştirmeyi önermekteydiler.² Ancak bu tartışmalar sonunda tüm medreseler kapatılmış ve Darülfünun bünyesinde 1924 yılında İlahiyat Fakültesi açılmıştır. Bunun yanında çeşitli bölgelerde 24 İmam ve Hatip Okulu kurulmuştur. Fakat gerek İlahiyat Fakültesi gerekse İmam Hatip Okulları, benimsenen ve uygulanan lâiklik ilkesi karşısında gelişme gösterememiştir. 1934'de ise İlahiyat Fakültesi kapatılarak yerine İslâm İncelemeleri Enstitüsü kurulmuştur.³

Tevhid-i Tedrisat Kanunuyla başlayan Atatürk'ün tasarlayıp uygulamaya geçirdiği eğitim reformunun en esaslı boyutu yüksek öğrenimin yeniden yapılanması olmuştur. Bu yapılanma Atatürk döneminde "Üniversite Reformu" olarak adlandırılmaktadır. Planlanan bu reform ile Atatürk çağdaşlaşma yolunda yön verici kuvvet olarak üniversitenin, ülke meselelerine ve ihtiyaçlarına cevap verebilen, toplumdan kopuk olmayan bir yapı kazanmasını hedeflemiştir. Bu çerçevede Üniversite Reformu'nun ilk adımı, Osmanlı devletinden devralınan Darülfünun'da atılmıştır.

Darülfünun Reformu'na esas olan kıstas Cumhuriyet'in ihtiyaçlarının yanı sıra gerçekleştirilen inkılâpların bu üniversite tarafından da benimsenmesi ve savunulması olmuştur. Bu bağlamda 1933 yılında yeniden yapı-

² İlhan Başgöz, *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1995, s. 78.

³ A.g.e., s. 79.

landırılan Darülfünun bu tarihe kadar (1923-1933) sahip olunan tek yüksek öğretim kurumu olarak, kendini yenilemesi için belli bir özerkliğe sahip olmuştur. Bu özerklik çerçevesinde Darülfünun'un öğretim kadrosunun büyük bir kesimi, dönem içinde gerçekleştirilen inkılaplara ve yeni üretilen dil ve tarih tezlerine muhalefet etmekten geri durmamıştır. Buna bağlı olarak dil ve tarih tezlerindeki çalışmalarda Darülfünun katkıda bulunmamış ve bu faaliyetlerin dışında kalmıştır. Böylelikle talep edilen dönüşümün tam manasıyla gerçekleşmemesi ve Darülfünun'un yapısına yönelik eleştirilerin artması sonucu reform hareketine girişilmiştir.⁴

Bu yönde ilk adım olarak Darülfünun'un durumunun incelenmesi ve yapılacak yeni düzenlemelere yönelik bir rapor hazırlanması için yurt dışından uzman bir profesör-pedagog davet edilmiştir. Cenevre Üniversitesi'nden Albert Malche, 1932'de Türkiye'ye gelerek Darülfünun üzerine bir inceleme raporu hazırlamıştır.⁵ Raporda tespit edilen ana noktalar, üniversitenin uyguladığı pratiğe dönük olmayan ezberci eğitim anlayışı ve öğrenci yetiştirme şekli, Türkçe bilimsel yayınların azlığı ve üniversitenin halka yakınlaşmamasından oluşmaktaydı.

Malche'in bu raporu Darülfünun'un yeniden oluşturulmasında etkili olmuştur. Bundan sonra üniversite reformunu yürütme işi Millî Eğitim Bakanlığı'na getirilen Reşit Galip'e verilmiştir.

Reşit Galip'in Darülfünunun niçin yeniden yapılandırılması gerektiği konusundaki şu görüşleri, aynı zamanda Darülfünunun tasfiyesinin gerekçelerini oluşturmaktaydı:

"1922'den 1932'ye kadar geçen dokuz yıl içinde Türkiye'nin bütün aydınları gözlerini Darülfünuna diktüler. Her alanda devrimler geçiren yeni Türkiye'de Darülfünunun, memleket hayatının genel gidişine uygun bir gelişme göstermesini beklediler. Memleketin hiçbir meselesi, Darülfünun işi kadar yaygın ilgi uyandırmadı. Hiçbir müessese onun kadar eleştiriye uğramadı.

⁴ Necdet Öktem, *Atatürk Döneminde Darülfünun Reformu*, Ege Üni. Mat., Bornova, 1973, s. 138-139.

⁵ Horst Widmann, *Atatürk, Üniversite Reformu*, Çev: Aykut Kazancıgil, Serpil Bozkurt, İstanbul 1981, s. 82; ayrıca Atatürk'ün Darülfünun Reformuyla ilgili görüşleri için bakınız: Utkan Kocatürk, "Atatürk'ün Üniversite Reformu ile İlgili Notları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. I, Ankara 1984.

Lâkin bütün bu ilgilere, bütün bu eleştirilere rağmen İstanbul Darülfünunu, Türk aydınlarının kendisinden iştiyak ve ihtirasla beklediği iyiliğe, gelişme ve ilerlemeye eremedi.

Memlekette, sosyal, siyasî büyük devrimler oldu. Darülfünun bunlara karşı tarafsız bir gözlemci kaldı. Ekonomik alanda esaslı hareketler oldu. Darülfünun bunlardan habersiz göründü. Hukukta radikal değişiklikler oldu. Darülfünun, yalnız yeni kanunları öğretim programına almakla yetindi. Harf devrimi oldu, öz dil hareketi başladı. Darülfünun hiç unmadı.

Yeni bir tarih anlayışı, millî bir hareket halinde, bütün ülkeyi sardı. Darülfünunda buna bir ilgi uyandırabilmek için üç yıl kadar uğraşmak ve beklemek gerekti. İstanbul Darülfünunu artık durmuştu, kendisine kapanmıştı. Vustaî bir tecerrüt içinde dış âlemden elini ayağını çekmişti.

Türk toplumunun hayat akışı içinde bu kadar yalnızlaşma halinde kalabilen İstanbul Darülfünunu, dünyanın başka yerlerindeki ilim hareketlerine karşı da bittabi yakınlık ve ilgi göstermedi ve bunlardan da uzak kaldı. İstanbul Darülfünunu ilmî araştırma ve incelemeler için bir çalışma alanı olmadı.

Şahsî çalışma için fırsatlar ve imkânlar veren bir çalışma çevresi hâline girmede. Öğretimin tarz ve usulünü, benzer batı müesseselerindeki tarz ve usullere uygun bir hâle getiremedi. Türkiye gibi radikal bir devrim memleketinde vatanın gelecek yöneticilerinin terbiyesi, hayattan bu kadar uzak kalan, devrimin akışından bu kadar geri duran bir müesseseye daha uzun süre bırakılamazdı.

Esasen on yıldan beri İstanbul Darülfünunu kendi kendisine verilmiş olan ve her yıl tekrarlanan bol ve geniş fırsatlardan faydalanamadı. Geçen zaman ile geçirilen denemeler yeterdi".⁶

Reşit Galip'in belirttiği bu gerekçeler çerçevesinde Darülfünununun bir kısım kadrosu tasfiye edilmiş, Ağustos 1933 tarihinde kabul edilen bir kanunla Darülfünun yerini İstanbul Üniversitesi'ne bırakmıştır. Yeni üniversitenin kadrosu tasfiye dışında kalanlarla beraber Avrupa'da öğrenim görmüş Türklere, Almanya'da iktidara gelen Nazi rejimi karşısı Yahudi asıllı bilim adamlarından oluşturulmuştur.⁷

⁶ Öktem, a.g.e., s. 50-51.

⁷ Widmann, a.g.e., s. 39.

İstanbul Üniversitesi dışında ülkenin yeni başkenti Ankara'da da yeni yüksek öğrenim kurumlarının tesisine başlanmıştır. Bu kurumlardan ilki, 1925 yılında açılan Hukuk Mektebi olmuştur.⁸ Atatürk'ün niçin hukuk alanında yüksek öğrenime gerek duyduğu onun şu sözlerinde ifadesini bulmuştur:

*"Cumhuriyetin merkezi idaresinde bir hukuk mektebi açmak vesilesi bugünkü içtimamıza ihzar etmiş bulunuyor. Bugün şahit olduğumuz hadise yüksek memur ve mütehasıs âlimler yetiştirmek teşebbüsünden daha büyük bir ehemmiyeti haizdir. Senelerden beri devam eden Türk inkılâbı mevcudiyetini ve zihniyetini hayatı içtimaiyenin mebnâsı olan yeni esasat-ı hukuki-yede tesbit ve teyit etmek çaresine tevessül etmiştir."*⁹

Ankara'da 1933 yılında kurulan bir diğer yüksek öğrenim kurumu da Yüksek Ziraat Enstitüsü olmuştur.¹⁰ Enstitünün kuruluşunda Atatürk'ün temel aldığı esas, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasında ziraat faaliyetlerinin geliştirilmesidir. Atatürk'ün bu yöndeki düşünceleri şu sözlerinden açıkça anlaşılmaktadır:

"Milli ekonominin temeli ziraattir. Bunun içindir ki, ziraatte kalkınmaya büyük önem vermekteyiz. Köylere kadar yayılacak programlı ve pratik çalışmalar, bu maksada erişmeyi kolaylaştıracaktır.

*Fakat, bu hayatı işi, isabetle amacına ulaştırabilmek için, ilk önce, ciddi etütlere dayalı bir ziraat siyaseti tesbit etmek ve onun için de, her köylünün ve bütün vatandaşların kolayca kavrayabileceği ve severek tatbik edebileceği bir ziraat rejimi kurmak lâzımdır."*¹¹

Cumhuriyetin ilkeleri ve gerçekleştirilen inkılâpların savunucusu ve koryucusu bürokratların yetiştirileceği eski Mülkiye Mektebi, Siyasal Bilgiler Fakültesine dönüştürülerek, 1935 yılında İstanbul'dan Ankara'ya nakledilmiştir.¹²

Yine aynı yıl Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulmuştur. Bu fakültenin açılmasında Atatürk'ün belirlediği hedef, Türk toplumunu millî açıdan bi-

⁸ Aydın Sayılı, "Atatürk, Bilim ve Üniversite", *Bellekten*, c. LII, Kasım 1988, s. 1102.

⁹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. II, (1906-1938), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 4. Bs. 1989, s. 248-249.

¹⁰ Sayılı, a.g.e., s. 1102.

¹¹ *Söylev ve Demeçler*, c. I, s. 412.

¹² Sayılı, a.g.e., s. 1102.

linçlendirici ve ilmi açıdan destekleyici nitelikte Türk diline, tarihine, edebiyatına ve coğrafyasına, bir bütün olarak kültürüne yönelik, ilk elden araştırmaların yapılabilmesi ve bu sahalarda Türk bilginlerinin yetiştirilmesiydi.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde kurulan bölümler dikkate alınırca, görülecektir ki, belirlenen hedef sadece Türk kültürü üzerine araştırmalar yapmak değil, Türkiye'nin tarihi ilgisi ve bağı bulunan yakın ve uzak coğrafyalara dahil milletlerin dil, kültür ve tarihlerinin incelenmesi, bunların Türk kültürü açısından değerlendirilip ülkenin kalkınması ve gelişmesi için yeni stratejiler oluşturulması da söz konusudur. Bu hedefi en açık ifadesiyle Atatürk şöyle dile getirmiştir: *"Gözlerimizi kapayıp mücerret yaşadığımızı farz edemeyiz. Memleketimizi bir çember içine alıp, cihan ile alakasız yaşayamayız."*¹³

Atatürk'ün "mücerret yaşamamak" kavramıyla ifade etmek istediği anlam belki bugün daha iyi değerlendirilebilir. Zira, 1990 sonrası Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ndeki siyasî gelişmelere bağlı olarak Doğu Bloku'nun ve komünizmin çöküşü, Türkiye'yi yakın coğrafyasıyla daha yakından ve yoğun biçimde ilgilenmeye mecbur etmiştir. Bu gelişmeler sonrasında bağımsızlığını kazanan Orta Asya Türk cumhuriyetleri yanında diğer Türk toplulukları ile siyasî olduğu kadar kültürel ve ticarî münasebetlerin başlatılması ve hızlandırılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu sebeple Atatürk'ün kurmuş olduğu Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde 1992 yılında ilk "Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları" bölümü kurulmuştur. Bu girişimi gelişmiş üniversitelerimizden bazıları da takip etmiştir.

Atatürk'ün üniversiteye yönelik reformları yalnızca İstanbul Üniversitesi ve Ankara'da kurulan ve ileriki yıllarda Ankara Üniversitesi'nin temelini teşkil eden bahsi geçen bu fakülte ve yüksek okullarla sınırlı değildi. Ona göre bu iki üniversite ile yüksek öğretimde atılımın tam olarak gerçekleştirilmesi söz konusu olamazdı. Yüksek öğretim kurumları yurt çapında yaygınlaştırılmalıydı. Çağdaşlığa ulaşmanın temel unsurları olan rasyonel ve bilimsel düşüncenin mekanları olan üniversiteler ülkenin batusında ve merkezinde olduğu kadar doğusunda da yer almalıydı. Bu düşüncesini Atatürk şu şekilde dile getirmekteydi:

"Memleketi şimdilik üç büyük kültür bölgesi halinde mütalaa ederek garp bölgesi için İstanbul Üniversitesinde başlamış olan ıslahat programını

¹³ Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, s. 48.

daha radikal bir tarzda tatbik ederek Cumhuriyet'e ciddi modern bir üniversite kazandırmak, merkez bölgesi için Ankara Üniversitesini az zamanda kurmak lazımdır. Ve Doğu bölgesi için Van gölü sahillerinin en güzel bir yerinde her şubeden ilkokullarıyla ve nihayet üniversitesiyle modern bir kültür şehri yaratmak yoluyla şimdiden fiiliyata geçilmelidir. Bu hayırlı teşebbüsün doğu vilayetlerimiz gençliğine bahşedeceği feyiz Cumhuriyet hükümeti için ne mutlu bir eser olacaktır."¹⁴

Atatürk'e göre, Cumhuriyetin kurulmasıyla yeni Türk devletinin millî şuur etrafında başlatıldığı modernleşme hareketinde, modernleşmenin entelektüel olduğu kadar kültürel ve iktisadî temellerinin oluşturulmasında ve topluma benimsetilmesinde itici güç "üniversite"lerdir. Bu bağlamda üniversite reformu Atatürk'ün radikal bir şekilde ele aldığı Eğitim-Öğretim reformunun ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. İlkokuldan başlayarak yüksek öğrenime kadar bir bütün olan eğitim-öğretimdeki yenileşme ve bu noktada özellikle kurulan üniversitelerde ve fakültelerde, Atatürk'ün hassasiyetle vurguladığı ve gerçekleştirmek amacıyla olduğu husus inkılâplara sahip çıkacak Cumhuriyet neslinin yetiştirilmesidir. Bu amaç doğrultusunda, günümüzde de yurt çapında üniversiteler bünyesinde rasyonellik ve bilimsellik yolundan ayrılmadan, çağın yeni gelişmelerini takip eden ve bunu keline dönüştürmeyi prensip edinen zihniyetin savunucuları olan bilim adamları çağdaşlaşmaya katkıda bulunmaya, gelişmeleri sunmaya gayret edecektir.

¹⁴ A.g.e., c. I, s. 419-420.

